

⁹ P. De Pooter, *De rechtspositie van erkende erediensen en levensbeschouwingen in staat een maatschappij* (Brussel en Gent 2003) 265; P. Van den Eeckhout, 'De Protestantse Kerken', in: P. Van den Eeckhout en G. Vanthemsche ed., *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België* (2e druk; Brussel 2009) 1117-1127, aldaar 1118.

¹⁰ Het ging om de volgende predikanten: de Belg H.N. Neven (1812-1885) te Pâturages en de Nederlanders J.H.E. van der Zandt (1822-1880) te Diepenveen, H.M. (bedoeld is: H.H.) Okken (1822-1898) te Appelscha, F.J.C. Schook (1822-1911) te Balk, J. (bedoeld is: I.) van de Plassche (1825-1870) te Aardenburg en J.H.C. Wagener (1826-1904) te Mechelen (België). Zie: 'Kerknieuws', *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 7 (1870) 425-444, aldaar 444. Vóór zijn betrekking als predikant in Pâturages was Neven rooms-katholiek priester geweest. Zie: T.M. Looman, 'Buitenlandsche berigten', *De Vereeniging. Christelijke stemmen* 7 (1853) 193-200, aldaar 197.

¹¹ *Handelingen Nederlandse Hervormde Kerk* 1856, bijlage A, 41-42.

¹² Gedurende haar geschiedenis heeft de BCZK voor kortere of langere tijd acht Nederlandstalige kerkgemeenten en evangelisatieposten gehad: in Leuven, Kortrijk, Hoboken, Aalst, Brussel, Gent, Antwerpen en

protestantse gemeenten in de rest van de Zuidelijke Nederlanden hadden binnen hetzelfde kerkgenootschap de classis Brussel gevormd. Beide classes hadden tot het gezagsgebied van het provinciaal kerkbestuur van Limburg behoord. In 1839, toen de scheiding tussen België en Nederland een definitieve status kreeg, sloten de gemeenten uit de classis Brussel en het Belgische deel van de classis Maastricht zich aan een tot de Bond der Protestantsch-Evangelische Kerken van het Koninkrijk België. De landsregering erkende de synode van deze bond als de enige vertegenwoordigende instantie van het protestantisme in België.⁹ Het aldus doorsnijden van de kerkrechtelijke banden met de Nederlandse Hervormde Kerk betekende geenszins een volkomen geestelijke breuk. Omdat de Bond van Kerken geen eigen predikantsopleiding bezat, dienden Belgen die als academisch onderlegd predikant een Nederlandstalige gemeente in hun vaderland wilden dienen, een studie te volgen aan één van de theologiefaculteiten in Nederland, die van oudsher dominees voor de Nederlandse Hervormde Kerk opleidden. Bovendien brachten Vlaamse gemeenten dikwijls een beroep uit op Nederlands-hervormde predikanten; van de zes predikanten op wie de gemeente in Maria-Horebeke in 1870 een beroep uitbracht, bijvoorbeeld, hadden vijf de Nederlandse nationaliteit, van wie er vier op dat moment een hervormde gemeente dienden.¹⁰ De Bond van Kerken streefde actief een band met de NHK na: hij heeft de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk verschillende malen verzocht een algemene collecte te zijner bate uit te schrijven.¹¹

De protestantse 'staatskerk', zoals de Bond van Kerken onder protestantse niet-leden bekendstond, kende in de Belgische Christelijke Zendingkerk (BCZK) een niet door de Belgische overheid erkende, met meer missiedrang bezielde tegenhanger. De BCZK kwam in 1849 tot stand op het fundament van het Belgisch Evangelisch Genootschap, dat in 1837 met steun van de *British and Foreign Bible Society* was opgericht. Zij was vooral actief in Wallonië en bezat slechts enkele evangelisatieposten en gemeenten in het Nederlandstalige deel van België.¹² Dankzij de inspanningen van A. Brummelkamp sr. (1811-1888), die via zijn contacten in het Réveil met de BCZK in aanraking was gekomen, ging de uit de Afscheiding van 1834 stammende Christelijke Gereformeerde Kerk in 1877 een zusterkerkrelatie met de Belgische Christelijke Zendingkerk aan.¹³ Beide kerkverbanden stuurden sindsdien afgevaardigden naar vergaderingen van elkaars synodes. Het Nederlandssprekende predikantenkorps van de BCZK bestond vrijwel geheel uit Nederlanders en voor een deel uit christelijk-gereformeerden,¹⁴ onder wie J.H. Wiersma (1843-1938), in 1879 bevestigd als predikant van de zendingkerk te Brussel.¹⁵ Ook A. van Schelven (1814-1900), die tussen 1854 en 1873 als predikant aan